

Милован-Мушо ШЋЕПАНОВИЋ*

СТАРИ ЗАПИСИ И НАТПИСИ МАНАСТИРА МОРАЧА

"Има чудноватог, творачког и префињеног у избору мјеста гдје су наши главари и првосвјештеници зидали манастире и богомоље. Бирали су тако зналачки и други, свакако. Али наши су бирали из наших народних појмова и искустава: градило се код бистрих рибливих вода, на издушцима клисура, на негромобитним, воћарним заравнима -лагодно тијелу, нестјешњиво, зрочно уму... (М. Ђилас, Чудо Св. Василија Острошког, Београд 2003, 310).

Народно предање казује да је крајем прве половине 13. стољећа дошао у Морачу Стеван Вуканов Немањић и почео да се распитује гдје би могао засновати манастир и озидати цркву па да су му људи из братства Даниловића показали мјесто у шумовитој заравни на десној обали Мораче, испод јаког воденог врела, гдје је на једном крушковом пању сваке вечери горела свијећа.

Стеван је иза тога дао раскрчити тамошњу шуму и ту саградио храм, поставивши часну трпезу на оном мјесту гдје се виђала упаљена свијећа.

Народно предање даље казује да је Стеван Немањић манастир дао на управу своме сестрићу Никши, сину грбаљског војводе Илиона за којим је била удата његова сестра Јевросима. Стеван је уз манастир дао сестрићу феуд: Морачу (Доњу и Горњу), Ровца и Горњу Жупу никшићку. Њему је требало да има сигурна човјека који ће одржавати тај забачени, тешко приступачни крај, а манастир ће служити као центар за окупљање народа, уједињавати га и подстицати на отпор непријатељу.

Даље се казује да су се Никшини потомци проширили на читаву Жупу и Поље никшићко до ријеке Зете, отјеравши племе Лужане и потиснувши Дробњаке чак до планине Војника. У тој проширеној области настало је ново племе звано Никшићи по свом родоначелнику Никши.

* Аутор је правник и правни историчар у пензији.

Стари град Оногошт, који им је припао, почео се називати Никшићем (Д. П. Тирол, Казивања старих Требјешана, Београд 1842. г.).

На западном порталу морачке цркве уклесан је натпис: "Овај свети храм пресвете Богородице сазидах и украсих у име њеног Успења ја, Стеван, син великог кнеза Вука, унук светог Симеона Немање. И то се зби у доба благочестивог краља нашег Уроша (I), љета 6.760 (1252), индикта 10".

Зна се да је Вуканов син Стеван средином 13. стољећа управљао Зетом послјије свог брата Ђорђа који се помиње као краљ. Не знају се тачне године те Стеванове владавине Зетом, нити његова титула, која се не помиње у ктигорском натпису, нити знамо поуздано да ли је био велики кнез или краљ. Ипак је Стеванов брат Ђорђе носио краљевску титулу (краља Зете) и у 1242. години што стоји у једном улцињском писму из те године, којим се изражава црквена покорност дубровачкој архиепископији гдје се наводи да "се и њиховом реги ностро, допало све што су уговорили и утврдили" и да је овај све то потврдио, а то не може бити нико други него Ђорђе као улцињски краљ.

Преношењем управе над Зетом и Дукљанске краљевске титуле на Вукановог сина Ђорђа, традиција самосталног постојања Дукље продужена је за још једну генерацију. "Уколико се може вјеровати натпису на фрескама у Морачи и други Вуканов син Стеван је носио краљевску титулу" (Сретен Петковић, Морача-Уметнички споменици Југославије, Београд 1986, издање СКЗ).

За вријеме Урошеве владавине (1243-1276) завршава се период посебних кнежевина којима управљају огранци породице Немањића.

Гашење дукљанских политичких традиција представља тенденцију централизације почев од Уроша па све до Душана. Некадашња Дукља, или Диоклитија, представљала је дио велике државе која се током времена разбијала а њени градови затварали у комуналне оквире.

Судећи по једној доцнијој фресци, Стеван Вуканов се замонашио у позним годинама мада га неки живописци и у току 14. стољећа сликају у оквиру владарске лозе Немањића; у Грачаници, Пећи и Дечанима. Његов лик се поново јавља око 1570. године приликом обнављања манастира Морача и ту га називају краљем.

Зета је у немањићкој држави имала повлашћени положај захваљујући снажној властели и значајним изворима прихода од градова и тргова. То је изражавало однос снага у држави и није било посљедица политичких привилегија и традиција.

Манастир Морача по свом архитектонском облику спада у најстарију групу цркава тзв. "рашке школе" и грађена је по угледу на Студеницу, Жичу и Милешеву. Дужина цркве износи 22,70 метара, ширина

6,36 метара а висина до крста на куполи око 23 метра. Поред олтара, главног брода и припрате има још ђаконикон на јужној и проскомидију (жртвеник) на сјеверној страни олтара, трансепте (пјевнице) на сјеверној и јужној страни припрате. Црква је зидана сигом (тухом) преношеном из Тушине (на дан хода) по ланчаном систему рука-руци, а портали (довратници, праг и надвратник) су од сивог домаћег мермера, вађеног недалеко од манастира. Истим мермером је и црква поплочана. У наосу се налази велики камени саркофаг (2,24 x 0,86, висине 1,19 метара) гдје је по претпоставци сахрањен ктитор.

У дворишту Морачког манастира налази се мала црква квадратне основе, посвећена св. Николи, подигнута око 1635. године на темељима некадашње главне одбрамбене куле. Отуда је њена основа квадратна и нема споља видљиву апсиду и није оријентисана у правцу исток-запад као главна и остале цркве. Зидови ове грађевине су веома масивни (дебљине око 130 см) а једна њена страна дуга је 7,30 метара. Дуг натпис у црквици изнад улаза саопштава само да је храм био порушен након турских освајања. Чини се да су Морачани онога времена свјесно смислили и истакли у натпису да је та, очигледно срушена кула, била некадашња стара црква, будући по турским законима градња нових богомоља није била дозвољена већ су се само могле обнављати цркве које су постојале до времена владавине Мехмеда Освајача (који је освојио Цариград, 29. маја 1453. године), што значи до половине 15. стољећа. "Отуда је Морачанима била потребна легенда о старини овога здања, јер су благодарећи томе могли да добију дозволу од надлежног кадије за поправку цркве. Да је некадашња полусрушена одбрамбена кула била прилагођена у вријеме Турака црквеним потребама свједочи и ниво пода... испод нивоа околног земљишта да би се увећао унутрашњи простор а да се при томе спољне фасаде не уздижу... Преобраћање обрुшене морачке куле у мали храм, највјероватније је учињено трошком монашког братства и вјерника из околине, понајвише из племена Братоножића и Куча који славе св. Николу и гравитирају Морачи. Ово је било за доба владавине владике Серафима, који је тада живио у Морачи односно у манастиру и помагао подизање и украшавање ове цркве мада у натпису из 1639. године није уписано његово ктиторство, вјероватно из разлога што је његов прилог дат у мањем дијелу и само дјелимично ушао у укупне трошкове" (Сретен Петковић, Морача, Београд 1986, 80).

На сјеверној страни, уз сами зид велике цркве, била је изграђена (незнано када) зграда са приземљем, спратом и поткровљем, у којој је у току 17. и 18. стољећа била псалтирска школа. У тој згради је 1854. године основана и усељена прва свјетовна школа у колашинском крају

(тадашњој Морачкој нахији). Ова народна школа је основана у вријеме када је игуман манастира био архимандрит Димитрије Радојевић, "Старац добри из Мажуранићева спјева", и када је у Морачи живио (са породицом) војвода Новица Церовић, па се сматра да су њих двојица највише допринијели њеном отварању (Новица је од убиства Смаилага Ченгића, јесени 1840. године, живио у Цетињу одакле је прешао у Морачу 1854. године и живио у манастирским конацима до ослобођења Дробњака од Турака 1858. године а ово пресељење је било условљено његовом великом улогом у ослободилачкој борби Дробњака).

Манастир Морача се налазио на врло живој средњовјековној саобраћајници путева који су водили од Дубровника, преко Котора, Никшића, планине Лукавице и превоја Требијеш (1646 м/нм), Вељег Дубоког и Лијешња, а настављали се уз рјечицу Коштаницу преко превоја Црквина (1042 м/нм), у правцу Колашина, Бијелог Поља и Србије низ ријеку Тару.

Манастир Морача је био главно збориште народа и вјерско свјетилиште сјеверне Црне Горе а кроз 16. и 17. стољеће и главни центар за окупљање борбених снага народа у ослободилачкој борби и све до 18. стољећа, када губи централну улогу а преузима је Цетињски манастир на челу са владикама из куће Петровића. Он је и даље задржао значајну улогу као посредник између цетињских митрополита и владара и народа сјеверне Црне Горе у долинама Мораче, Таре и Лима.

У морачком манастиру је још од времена Балшића постојала стална школа за свештенички и калуђерски позив, за писменост, црквену умјетност и преписивање књига, црквених. За вријеме Балше III из Мораче је пресељена група обучених преписивача у манастир св. Николе на Врањини и од тада је тамошњи манастир постао центар за преписивање црквених књига за све цркве и манастире у тадашњој Зети. Манастирска школа у Морачи је нарочито "цвјетала и имала велики број монаха (слушалаца) током 17. и 18. стољећа". Тада су постојале и живе везе овог манастира са манастиром Хиландаром на Светој Гори (Атосу). У току 16. и 17. стољећа у овом манастиру је преписано мноштво црквених књига, "напосе Морачка крмчија"-Светосавски номоканон из 1615. године по заповиједи игумана Гаврила, према пријепису будимаљанског епископа Теофила из манастира Ђурђевих Ступова, који датира из 1252. године. У манастирској библиотеци налазила се, поред осталих, и књига звана "Морачки свитак" чија ролна је била дужине од јужних до сјеверних врата манастирске зидне оградe.

У часопису "Исторички записи" (бр. 3/1960) Владимир Мошин је објавио прилог: "Ћирилски рукописи Морачког манастира", који због краткоће садржаја првог дијела уносимо у овај предговор како слиједи:

"Манастир Морача у црногорским Брдима, који је основан 1252. г. свакако је некада морао имати знатнију збирку књига. Међутим, већ 1444. г. поп Никодим, тадашњи "предстатељ" морачког храма, тужио се да тада "књижиц мало беше у цркве", те је због тога купио за храм три књиге -оба Триода и Пракс-апостол. Крајем истог столећа или првих година 16. столећа манастир су опустошили Турци, а обновљен је тек 1574. г. У тим "неудобним временима" сигурно је страдала и манастирска библиотека. У 17. столећу због своје забачености и неприступачности, Морачки манастир је играо важну улогу у црквеном и друштвеном животу српског народа -тамо су одржавани сабори, бирани су патријарси, расправљано је питање веза с Римом поводом тадашњих настојања Курије око ширења уније на Балкану. Има података да је у том раздобљу израђено за манастир много књига, напосе Морачка крмчија 1615. године, Зборник житија и поученија који је 1624. г. поклонил јексарх Силвестар, Зонарин летописац који је 1663. године послао на поклон скопски митрополит Силвестар, Еванђеље-апракос писано за Морачу на Атосу 1668. г. Вјероватна је претпоставка В. Петковића да је због своје неприступачности манастир дуго био склониште драгоцених књига и икона. Али у исто доба биле су и разношене књиге из Мораче у Доброселицу; 1813. године након похаре Мораче, њен пентикостар је откупљен и поклоњен бистричкој цркви код Нове Вароши; поменути Силвестров поклон из 1624 г. сада се чува у пљеваљској Св. Тројици -Зборник са Житијем св. Андрије Јуродивог које је још 1717. г. припадало Морачи. Ипак, и након поменуте похаре манастира 1813. г. остало је доста рукописа: год. 1830. при енергичном игуману Теодосију било је "подновљено" 20 књига црквених.

Ускоро после тога посетио је Морачу Рус Е. Ковалевски, који је 1841. г. написао ванредно занимљиве успомене о свом четворомјесечном путовању по Црној Гори. Он је у Морачи провео четири дана и видио је писане црквене књиге, којих је било "око три магарећа товара" Игуман му је рекао да је свјетовних књига било много више, само што их је његов предшасник архимандрит дао из цркве пренијети у своју кућу и ту су оне заједно с кућом изгорјеле. Ковалевски прича да је прегледао лист по лист сваку писану књигу која се нашла у цркви: да су готово све биле црквеног или духовног садржаја; поједине од њих су врло старе, писане на кожи; да је нашао и двије књиге свјетовног садржаја -зборник разних историјских састава и путештвије неког Јефрема у Бетлехем, испуњено свакојаким легендарним причама. Нашао је оригиналну повељу Стефана Вукановића, мноштво фермана и других аката с потврдом манастирских имања и права. Каже да је по причању игумана прије годину дана долазио у манастир неки калуђер из Србије, који је

живио у манастиру двије недјеље, а онда је нестао, однијевши из сандука товар књига -псалтир, еванђеље и др.

Опширна повијест о раду Вука Карацића на тражењу и скупљању српских старина, коју је Ст. Станојевић реконструисао по Вуковој преписци с његовим добављачима, Вуком Врчевићем и рисанским свештеником Вуком Поповићем, драстично приказује и ликвидацију морачке збирке рукописа. Још 1847. г. Врчевић је извјештавао Вука да "у Горњу Морачу (у Црну Гору) имају 32 србуље различите, међу којима имају неке на пергаменту, а 6 комата у манастиру Подострог, но никако ни за какве новце продати не хоћу, но у промјену, ма не књигу, него могло би се дати и по двије за једну, али каколи? Међутим, већ 1854. г. пише Врчевић да је за 21 рукопис у Морачи платио 8 фиорина "из своје душе", а мало касније да ће ускоро послати људе у Морачу и у Добриловину по србуље којих има два коњска товара, сумњајући при томе да ли "извадити трошак, а нека погодити се с морачким калуђерима". У исто вријеме тражи Вук и од Поповића да сакупља књиге у Морачи и у Ровцима. Тај се тужи на Врчевића да га је претекао у Морачи, али ипак се спрема да још крене онамо, па то обећава и у писму 1863 г.

Нићифор Дучић, који је баш у то вријеме посјетио Морачу, нашао је од српских старина као вриједну само једну Крмчију српске редакције, коју је приказао у Српско-далматинском магазину за год. 1866. "Других књижевних старина које би биле вриједне спомена и науке, нијесам нашао" -пише он 1861. г. (у "Гласнику" 43). Он додуше примјећује да није имао времена да у манастиру "прегледа све угле, по којима се ваља по која србуља; те лако може бити, да је остала која не опажена". Међутим и Љ. Ковачевић, који је 1875. г. послао за "Старине Југословенске академије" прилог о записима из Мораче, и тамо је напоменуо да "у Морачи има нјеколико србуља рукописанијех и штампанијех", није нашао међу њима ништа занимљиво сем два записа -један из еванђеља које и сада постоји и један из штампане србуље. По свој прилици стање је тада било исто као и 1893. г. када је учитељ А. Јовићевић објавио свој "Опис манастира Мораче са његовим припадностима". Тада је он нашао у манастиру само "три еванђеља, један апостол и Чудеса пресвете Богородице", које је опширно описао уз цитирање записа у њима и уз напомену да је постојала и Крмчија која је однесена, и Осмогласник штампан у Ободу, који је по наредби послан у Цетињску митрополију.

Црнојевића Осмогласник враћен је манастиру 1894. г. али је након тога нестао рукопис о Чудесима Богородице -по причању мјештана спаљен је заједно с манастирском архивом од руке варвара у данима нашег ослобођења. Морачка Крмчија, која је према наведеном свједочанству Јовићевића нестала из манастира још прије 1893 г. доспјела је на

неки начин у колекцију рукописа пок. проф. Радослава Грујића, те је по завјештању прешла заједно са читавом збирком у Српску патријаршију у Београду. Они пак рукописи који су запали у Вукову збирку, као што је познато, смирили су се у б. Бечкој дворској библиотеци, Берлинској академији, Румјанцевском музеју (сада Лењиновој библиотеци) у Москви, Публичној библиотеци у Лењинграду (у збирци М. Погодина) и по другим мјестима камо их је Вук продавао, а нешто је доцније и у б. Народну библиотеку у Београду, гдје је изгорјело у пожару 1941. године. Оно што је остало у манастиру заслужује да буде конзервирано и да заједно са другим сачуваним старинама послужи за формирање малог мјесног музеја у овом старом центру српске културе, који ће ускоро постати популарно свратиште многобројних туриста, кад се отвори нови аутопут Јадран-Београд преко дивље клисуре р. Мораче и Колашина.

Садашња збирка књижевних старина у Морачком манастиру има:

1. Четвороеванђеље срп. ред. XV в., 152 л. увезано,
 2. Четвороеванђеље срп. ред. посл. четврт XVI в., 239 л., увез с оковом,
 3. Еванђеље пуни апракос 1668. г., срп. ред., 303 л., увез с оковом,
 4. Пракс-апостол XVII в., срп. ред., 204 д., увез с оковом,
 5. Служабник XVI в. с апостолима и еванђељима XV в., срп. ред., 327 л. увезано,
 6. Корице са залијепљеним одломком Псалтира XV в., срп. ред.,
 7. Одломак из Посног триода (?) XV в., срп. ред.,
 8. Поменик морачки, XVI в., оштећен,
- Осим тога двије штампане књиге:
9. Црнојевићев Октоих 1-4 гласа, 1493. г., без посл. листова (изгубљено је иза "Светилна" 11-ог); на доњој корици запис -"Овај Осмогласник био је изложен на Цетињу при 400-њој прослави Ободске штампарије 15 јулија 1893 године. Секретар митрополије Филип Радичевић, Цетиње 17 маја 1894",
 10. Острошка библија изд. 1581. г. добро очувана, у повезу".

У даљем тексту свога рада Мошин је дао опис садржаја пописаних књига.

У прилогу који слиједи дат је хронолошки попис старих записа и натписа који су својевремено нађени у самом манастиру или изван њега, а односе се на ово светилиште, његову историју и историју овога краја.

И овако дат у виду обичног пописа нађене грађе, сматрамо да представља својим садржајем и вриједношћу извјесни допринос не само за историју Манастира већ и за историју овога краја и шире.

СТАРИ ЗАПИСИ И НАТПИСИ

1252. г.

1. Натпис уклесан у камену изнад западних врата манастира:

Сији свети храм пресветије дјеви Богородице сздах и украсих в име Успенија је аз Стефан, син велијега кнеза Влка, внук светаго Симеона Немање. И сија бише в дни благочестиваго краља нашего Уроша, в љето 6760 (1252), индикта 10-ог.

(Натпис у преводу гласи:

Овај свети храм пресвете дјеве Богородице сздах (подигох) и украсих у име њеног Успења (уснућа-смрти) ја Стефан, син вељега кнеза Вука, а унук светаго симеона Немање. И ово би у дане благочестиваго краља нашега Уроша (I), године 1252).

(Божо Михаиловић, Манастир Морача, Цетиње 1973, стр. 36).

1444. г.

2. Запис са Триода:

По времену које тада бијаше у храму пречисте владичице наше Богородице у Морачи, и по оскудици правих добрих мужава, ја грешни недостојни раб Исуса Христа поп Никодим бијах тада предстатељ у храму том светом и књижица мало бијаше у цркви, и то мало веома овјештало. И ја грешни надајући се свемоћном помиловању пречисте владичице наше Богородице купих оба комада триода и праксис, све три новог извода и приложих храму пречисте Богородице. О пречиста Богомати, владичице, прими ово моје мало приношење, како је Христос син твој и Бог наш оне удовичје двије пјете (паре). А ако се дрзне демонским навођењем или од господствујућих или од владајућих или иних ко било да узме ове књиге из храма пречисте, или у други храм пренесе, нека је проклет од Господа Бога сведржитеља и од пречисте његове матере, и да га порази сила часнога и животворнога крста господњег и од свих сила небеских да је проклет, и да је проклет и од 380 светих отаца у Nikeји и од иних светих отаца који су се сабирали о имену Исуса Христа, и да је проклет од светих ктитора и српских Симеона и светитеља Саве, и да је убројан у оне који се одрекоше господа славе и који рекоше: крв његова на нас и дјецу нашу, и да је прибројан Јуди издајнику, и да га прокуне пречиста Богомати, амин, амин, амин. Тада бијаше година 6952 (1444).

(Превод записа са Триода, према издању Споменика СКА, III, 1920, 211, превод Б. Шекуларац, Трагови прошлости Црне Горе, Цетиње 1994)

1574. г.

3. Натпис над вратима главног брода храма:

Благовољенијем Оца и поспјешенијем Сина и савршенијем Светога Духа, си свети и божанствени храм Успенија пресветије Богородице сазда се трудом и подвигом великога краља Стефана, сина великога кнеза Влкана; по сих же и пописа светими ваображенми. По много љетех же бист порушени, и обрете се јервмонах Тома, игуман, ва турска нуждна времена, и обнови и пописа светими ваображеними са братијама јаже о Христи и са ктитори приложници, и са настојанијем кнеза Вукика (Вукића Вучетића), ва љето 7083 (1574) саврши се мјесеца октемрија 23 дан. И ва тоже љето престави се српски патријарх Макарије.

(Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, I, Београд 1902, 710)

1578. г.

4. Натпис у припрати:

Благовољенијем Оца и поспјешенијем Сина и свршенијем Светога Духа сија света припрата пописа се светими ваображенми трудом и подвигом јеромонаха Мојсеја, игумана, са братијама јаже о Христе, ва турска нуждна времена, ва љето 7086 (1578). И ва тожде љето и трпезарију сагради зданијем и саврши, и писаније саврши се мјесеца јулија 18 дан.

(Љ. Стојановић, оп. цит. I, 727)

1615. г.

5. Запис о Морачкој Крмчији:

Извољенијем Оца и поспјешенијем Сина и свршенијем Светога Духа списа се сијм свети и божествени Законик (Крмчија) повеленијем и настојанијем игуман кир Гаврила, јеромонаха, и всего братства јаже о Христје, при храму Успенија пресветије владичице наше Богородице и приснодјеве Марије, на рјецје зовом Морача, иже в области херцеговској в западних странах (требало би да стоји источних), в предјелех маћедонских, при всеосвештеному архиепископу пећскому кир Пајсеју Јањевцу, при митрополиту херцеговскому кир Лонгину. И бише књизи сеј ктитори: Раич војвода и Раоња (Радоња), и кнез Вукоје с православними христјани Горње и Доње Плана, Бог да их прости. И аште кто дрзне отнимити сију книгу от вишереченаго храма без игуманова благословенија и всего братства, такови да јест проклет от Господа Бога и пречистије јего матере и от светих 7 васељенских сабора, купно и всјех светих, амин, амин.

И писа се сија књига при вишереченому храму в лета 7. 123 (1615), круг слнцу 10, а луни 16.

(Љ. Стојановић, оп. цит. I, 1030)

1617. г.

6. Натпис на западној фасади:

Иже в Тројици славимаго Господа Бога и спаса нашего Исуса Христа пописаше се си свети и часни образи в времена нужна и тешка. Тогда же велику насилију сушту от огарјанских чед на христијански род и на цркве и манастире же, иже сут в пустин. ах же и в мирје (у пустињама и насељеним крајевима). По допуштенију Божију сија се нам прилучише, грјех ради наших. И пописаше се си образи трудом и усрдијем игумана кир Макарија, јеромонаха, с братијама, Бог да их прости. Тогда текушту љету 7215 (1617), круг слнцу 12, а луни 18. Тогда сдржешту престол все српскије земље кир Пајсеју патријарху, при Лонгине митрополите херцеговском. Писах, мјесеца септемрија, Георгија зограф от манастира Хилендара.

(Љ. Стојановић, оп. цит. I, 1039)

1617. г.

7. Натпис испод прозора у проскомидији:

Повељенијем игумана јеромонаха Макарија труди се усрдно о сих писани светих образ в проскомидији јеромонах Лука и јеромонах Герасим, Бог да прости. (Око 1617. године).

(Љ. Стојановић, оп. цит. I, 1040)

1639. г.

8. Натпис над вратима Никољске цркве (у порти Манастира Морача): Извољенијем Оца и поспјешенијем Сина и свршенијем Светаго Духа, пописа се храм си светаго архијереја Христова, Николи. Трудом и подвигом игумана кир Антонија, јеромонаха с братијама, и украсише јакоже достојит на савршеније божанставније служби. За ње (за ову цркву) глагољут саздане јеј бити преже великије цркви и понашавти инојезичних (Турака) бист порушена даже до времене сего, и паки Христовоју благодатију в своје благољепије облече се. Тогда правешту кир Пајсеју патријарху, при Лонгине митрополите, в љете 7148, от рожд. Христова 1639, круг слнцу 8, луни 4.

(Љ. Стојановић, оп. цит. I, 1324.)

1639. г.

9. М о р а ч к а п о в е љ а из 1639. године, исписана на зиду иза црквених врата Никољске цркве, коју је оснивач Стеван дао Морачи:

+ Боже, во имје твоје, нека се зна црковнаја међа с Морачкијем сели около цркве:

- из дно Грли и за Градац,
- на праг на Прпорицу у бријег,

- уз Љеско Брдо,
 - У воду на дно Скока у крш више Макаријеваче,
 - страном право у плочу на врх Бурицаја,
 - право низа бријег у воду на дно Китошевине,
 - у плочу на врх Никоновца управо у Прјеслице на брду,
 - путем иза Црњина у воду на дно Сеоца,
 - право страном у Прјет`чско Брдо,
 - у Пек више Војч`ја у Крков виноград,
 - право у Водишчицу у Мили,
 - у Багрин Слап,
 - у виноград,
 - у Јејев Крш,
 - у Градину посред Орашја у Велики Крш надно Ивановијех Вртла,
 - право прјекло Глодиј у врх Баре,
 - паки потоком иза Чкиљац у ријеку у Вчелињу,
 - паки низ воду низ Морачу у Грло међа.
- И паки да се зна црков`наја у Горној Морачи:
- оба поља, и доњије и горњије,
 - и за Градац,
 - и на Рт Благишча,
 - Рићина њива границе до брда,
 - и равни свје и Црјемтишча.
- И паки да се зна на Лијешњу црковнаја земља:
- поље свјо, и
 - Запријеворје свјо.

И паки шчо је из`вањије земље у последње вријеме прикупљено. Проигуман Стефан приложи земљу у Сјерогошчу, а других људиј куписмо, и Љук(о)тиће куписмо у свијех Равњана.

Тогда правјешчу кир Пајсеју патриарху прјестолом свјо срб'скије земљи, и митрополиту херцеговском кир Логину, и кир Пјасеју митрополиту будимљанском, и светаго мјеста сего игумену кир Ан`донију јер`монаху. Свјетлејши же патријарх с митрополити и игуменом и сабором светаго манастира вси сабор`но рјеше:

- ашче се кто обрешчет се игумен или проигумен или љубо кто продати или промјенити или отнимити от сиих вишеречениих башчиин, такови имат суд себје створити и с првими законпрјеступници и причтати се о вишеречен`иих башчинах, тако и господствујушчиим речено би(ст).

По сиих же си свјешчен`ии сабор завјешча тако бити.

В љет(о) 7148 а от рожд. Христова 1640, круг сл. 8. лун 4.

(Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. I, Београд 1902, 339, по

снимку А. Јовићевића, и Божидар Шекуларец, Морачка повеља, ЦАНУ-Гласник одј. умјетности 6, 1985. г.)

И дати превод Морачке повеље, од Б. Шекуларца у означеном раду, сматрамо незаобилазним, и уносимо уз овај текст:

"Боже, у име твоје, нека се зна црквена међа с морачкијем селима око цркве: из дна Грла и Заградца, на Праг, изнад Прпорице у бријег, уз Ласко брдо, у воду на дно Скока, у Крш више Макаријеваче, страном право у Плочу на врх Никоновца право у Пријеслаце на брду, путем изнад Црнина у воду на дно Сеоца, право страном у Претчасно брдо, у Пег више Воичја у Крков виноград, право у Водиштицу у Мили, у Багрин слап, у Виноград, у Јејев крш, у Градину посред Орашја, у Велики крш на дно Иванових вртова, право преко Глодије у врх Баре, опет потоком иза Точца (чвилца) у ријеку у Вчелињу, опет низ воду низ Морачу у Грло.

И опет нека се зна, црквена земља у Горњој Морачи: оба поља, и Доње и Горње и Заградца и на Рт Блатишта. Риђина њива границе до брда, и Равни све и Цријемтишта.

И опет се зна на Лијешњу црквена земља: Поље ове и Запријеворје све. И опет што је извање земље у последње вријеме прикупљено.

Проигуман Стефан приложи земљу у Сјерогошту, а земљу других људи куписмо, и Љуботиће куписмо у свијех Равњана. Тада управљаше кир Пајсије патријарх пријестолом све српске цркве, и митрополит херцеговачки кир Логино, и кир Пајсије митрополит будимљански, и овим светим мјестом игуман кир Антоније јеромонах. Пресвијетли патријарх са митрополитима и игуманом и сабором светог манастира, сви заједно рекоше:

Ако се ко нађе, игуман или проигуман или ко год продати или промијенити или узети од ових више речених баштина, такви ће себе осудити и међу прве законске преступнике сврстати. О више реченим баштинама, тако би речено од господара. Овако да буде завјетова свештени сабор, године 7148, а од рођења Христова 1639, круг сунца 8, мјесеца 4".

Ова повеља заузима више од половине десног зида иза црквених врата, и то 125 см висине, на висини од око 0,5 м изнад степеница, и 45 см ширине и исписана је у 40 редова текста. Повеље исписане на зиду су врло ријетке, у Црној Гори ова је и једина, описује и наводи Б. Шекуларец, додајући да је сликар-преписивач тежио да слова исте вјерно пренесе са оригинала-пергамента који је нестало између 1841. и 1875. године, јер је нико послје Коваљевског није видио?

1643. г.

10. Натпис више прозора сјеверног зида црквике св. Стефана:

Изволенијем Оца и поспјешенијем Сина и свршенијем светаго Духа обнови се и пописа се храм си светаго првомученика и архиђакона Стефана трудом и подвигом јеромонаха игумана кир Антонија с братијом јаже о: Христe.

Тогда престолом пекским правешту кир Пајсеју патријарху и Лонгину, митрополиту херцеговском и Пајсеју митрополиту зетском (треба будимљанском), в љето 7151 (1643), круг сунца 10, луни 6.

(Љубомир Стојановић, оп. цит. I, 1374)

1645. г.

11. Натпис на великој икони више гробнице ктитора у цркви:

Благословенијем иже в Троице славимаго Бога здјела се и пописа се икона сија повељенијем и подвигом оца игумана кир Луке (Равњанина) јеромонаха с братијама, сему же бит дјелу настојатељ и ктитор кир Јефрем, јеромонах (от села Лепенца), Бог да га прости, при кир Пајсеју патријарху и Мојсеју митрополиту (Колашиновићу), еклесијарху кир Никифору, и дофијар бист кир Силвестар (од Лазаревића), 7153 (1645).

Тогда и келиа сагради се у Поповој њиви.

(Љуб. Стојановић, оп. цит. I, 1397,
по снимку А. Јовићевића)

1668. г.

12. Запис у једном рукописном јеванђељу:

Слава свршитељу Богу дајуштем у свакому доброму начелу и конец кључим.

Сије свештеноје и божественоје евангелије исписа се в Светеј Горје Атона, на скитје Лаварски глагољему светаја Ана, на келији свети Георгије, повељенијем игумана кир Јоаникија јеромонаха од манастира светаго Павла, иждивенијем же сребра духовника Сави Морачанина и Василија инока, от Дробњака, от села Загуљ, и приложише га в манастир Морачу, храм Успјенија пресветије владичице наше Богородице и приснодјеве Марије, текушту тогда љету битија 7176, от спаснаго же ваплоштенија Господа нашега Исуса Христа 1668, индиктион 6, слнцу круг 8, а луне 13, темелије 26, злато је число 16, мјесеца јунија 12 дан (12. јуни 1668. године).

Писа же рука Макарија, јеромонаха, ученика духовника кир Саватија Морачанина.

(Љуб. Стојановић, оп. цит. I, 1635)

1647. г.

13. Да се зна, каде се градио Колашин, обретох у летопису морачкому, лето 1647.

(Љ. Стојановић, оп. цит. I, 357, по запису у рукопису Народне библиотеке у Београду, бр. 15, Гласник LVI, 331)

1650. г.

14. Тогда сазида Али-паша град на Колашиновићу.

(Љ. Стојановић, оп. цит. I, 357, по запису у приватним рукама у Дубровнику, Летопис 206, 11)

1650. г.

15. Лето 1650 сему дјелу настојатељ бист смјерени јеромонах и маздоводатељ. . . Б. да га прости.

("Просвјета" II, (1893-4), 253)

1663. г.

16. Сију књигу, глагољемују Зонара летописац, послах аз грјешни Силиве(с)тар митрополит скопски ва своју мне обитељ манастиру Морачи, идеже оубогије моје власи остригаљ јесам, по брату мојему и по плти сараднику јеромонаху кир Никону, лето 1663, мјесеца априла 15 ден, от Маркова манастира иже јест близу града Скопја.

(Љ. Стојановић, оп. цит. I, 392, по запису у рукопису Бечке библиотеке, бр. 126, Споменик III, 206)

1667. г.

17. Сију књигу купи поп Марко Јо(в)ановић од племена Колашиновића у лето 1667. године.

(Љ. Стојановић, оп. цит. I, 398, по испису В. Димитријевића, у манастиру Велућа, округ Крушевачки)

1671. г.

18. Напис на икони:

Сију икону саписа в`сеосвештенаго патријарха Максима сп'хи Радосав, отацством од Бијеле, при игуману Исаију јеромонаху, 1671. године,

(Љ. Стојановић. оп. цит. I, 405)

1673. г.

19. Натпис на једној икони на којој су насликани св. Сава, св. Симеон и св. краљ Стефан:

Сију икону приложи Авесалом, јеромонах, оцу Вујици и матери Мари за душу, Бог да прости, при игуману Неофиту, јеромонаху, и при проигуману Исаји, јеромонаху, и при духовнику Теодосију, јеромонаху, у љето 7181 (1673). Написа Авесалом Вујичић.

(Љ. Стојановић, оп. цит. I, 1684)

1686. г.

20. Запис у манастиру Хиландару, бр. 277:

Сиј псалтир Теодосија јеромонаха Морачанина у љето 7194 (1686) у Белиграду.

(Љ. Стојановић. оп. цит. I, 441)

1713. г.

21. Понови се церков в љето 7221 (1713).

(Љ. Стојановић. оп. цит. II, 30)

1714. г.

22. Да се зна када приде свеблажењејши патријарх пекски кир Мојсеј у манастир Морачу в љето 7222, од рождества Христова 1714, при игуману кир Михаилу. Сије писах аз грешни Василије.

(Запис угребен на сјеверном зиду припрате. Љ. Стојановић, оп. цит. II, 32, "Просвјета II, 426)

23. Благоизвољенијем иже в Тројици славимаго Бога сдјела се сија икона повељенијем и платоју оца игумана кир Михаила јеромонаха, Морачанина од села Мијоска с братијама, Бог да прости в љета 7222, от рождества Христова 1714, и с благословенијем господина патријарха кир Мојсеја, и при митрополиту захлмскому кир Герасиму.

И прежде сево на два лета прекри се сија велика црков пресветије Богородице јаже јест на рецје Морачи.

(Љ. Стојановић, оп. цит. II, 2273, и Б. Михаиловић, оп. цит. стр. 39)

1715. г.

24. Запис на зиду у манастиру Морача:

В љето 7223 (1715) бист рат велија между Турци и Латини.

(Љ. Стојановић, оп. цит. II, 38)

1716. г.

25. Да се зна када појдоше Турци на Њемца и бист им погибелъ велија. Тогда и везир погибе. Се же бист в љето 7224 (1716).

(Б. Михаиловић, оп. цит. стр. 39)

26. Да се зна када се огради мост (испод Светигоре) ва љето 7231 (1723) при игуману кир Данилу. Тада бјеше велика у земљи глад и невоља; не бјеше жита, не бјеше сијена, не бјеше воћа, и никаква не бјеше берићета о чем људи живе.

(Запис на зиду у олтару. Љ. Стојановић, оп. цит. II, 2419, 2420)

1723. г.

27. Напис на петохлебници у манастиру:

Богородице, сакова се од сребра манастирскога у љето од битија 7231, от рожденства Христова 1723, март 5 у Сарајеву. Марко златар.

(Б. Михаиловић, оп. цит. стр. 40)

1734. г.

28. Запис на сјеверном зиду припрате:

Пресвета Богородице помилуј ме грешнаго роба твојега. Зде приоди аз Симеон Поповић, митрополит Самоковска трона љета Господња 1734, маја 21. При игумне Луки приходи зде.

(Б. Михаиловић, оп. цит. стр. 40)

1741. г.

29. Запис у олтару:

Да се зна када бјеше љута глад, љето 7249 (1741) и узе Турчин Би-хор гра(д)... Тада и бјеше велика напст свакому христјанину и помуштеније божественим црквам. Се же писах аз (Јосиф)... Тада и побјегоше калуђери. Бјеше жито по драм сребра...

(Напомена: Предање зна да су морачки калуђери бјежали од зулума турскога. У Ровцима су на манастирском земљишту зв. Лијешње били подигли неколико ћелија и тамо становали извјесно вријеме. Послије друге разуре Требјешана у 1789. години, 35 њихових породица прешло је 1792. године у Морачу и тамо су нашли манастир опустошен и запуштен. Тада је протојереј Рафаел Симоновић (Требјешанин) некако отворио цркву и у њој одслужио службу божју. Нешто касније Требјешани су прешли у Горњу Морачу. Име Јосиф написано је тајном азбуком).

(Б. Михаиловић, оп. цит. стр. 40)

1742. г.

30. Запис у рукописном Четворојеванђељу у Морачи; (стр. 239):
Знати се и ва последњу вријеме кога се понови и прекри велика црква у Морачи ва љето 7250 (1742). Се же бист при игуману Јосифу и духовнику Филотеју и прочих.

(Љ. Стојановић, оп. цит. II, 135)

1751.г.

31. Запис на сјеверном зиду припрате:
Блажењејши господин архијереј Филотеј престави се љета 7259 (1751),

1768. г.

32. Запис на сјеверном зиду припрате;
Да се зна кад приде господин патријарх Василије Бркић у Морачу.
љето 7276 (1768),

(Љ. Стојановић, оп. цит. II, 3325)

1786. г.

33. Запис у олтару:
Знано буди када погибоше Ровчани у Нишића (од никшићких Турака) 1786. у недјељу пјатидесјатницу.

("Просвјета" II (1893-4), 426)

1793. г.

34. Записи у олтару:
Стефан Моравац приде года 7301 (1793) у Морачу. Знато када убише Саковићи 12 ага Колашински у Ровца 1793. г.

(Влад. Р. Петковић, Натписи и записи у старим српским црквама, "Старинар" 1931. стр. 83)

1794. г.

35. Запис на зиду у манастиру Морача: Поара Куча и Ровачка 1794. љето.

("Просвјета" II (1893-4), 427)

1796. г.

36. Записи на зиду у манастиру:
Да се зна када удари Махмут-паша Бушатлија на Бјелопавлиће, супроћ њега господин владика Петар Петровић. И тако повеленијем божјим разби му сву војску у Мартиниће, мјесеца јула 11. дана.

Опет удари другом на Црну Гору а господин владика Петар Петровић дочека га с Црногорцима те му војску разби, а њега посјекоше главом мјесеца септемврија 21 ден.

Тада се побише Морачани, Ровчани и Ускоци с војском турском на Лонате, и ту би сила бруке. Септемврија 25 ден 1796.

("Просвјета" II, 426)

1797. г.

37. Аксентије архимандрит приде из Русије 1797 и (си зјело печалан) би веома жалостан, нађе велику жалост: Радула кнеза убијеног од Турака 1794. и Јован прекрасни син Радулов осироти сву Морачу.

И погибе на вјеру 1797. мјесеца јануара 30 дан. Издаде га проклети Марин Пешић, да га је анатема.

Викентије Морачанин, родом Бељанин, да се зна.

("Просвјета" II, 426)

1803. г.

38. Ва љета 1803. года, да се зна кад бјеше белај и тада бјеше велика глад и бјеше ока жита жара петнаест, и ока соли тако, и бјеше велико крвопролитије, језик на језик и друг на друга. И гори бјеше немир него глад.

("Просвјета" II, 427)

1820. г.

39. 1820. дође у Босну везир Челали паша, подави Турке и пашу Селимовића и оправи војску на Морачу, свога Делибашу, и бише грдни Турци.

(Ј. Стојановић, оп. цит. III, 127)

40. Да се зна када погибе Делибаша у Морачи са свом војском, септембра 17, године 1820.

(Б. Михаиловић, оп. цит. 41)

1826. г.

41. Да се зна када се претстави архимандрит Авксентије (Шундић) 1826. года, мјесеца марта.

(Б. Михаиловић, исто, стр. 41)

1830. г.

42. Да се зна када се претстави игуман Теодосије, мјесеца јануара 7, года 1830.

(Б. Михаиловић, исто, стр. 41)

43. Знано буди када се престави митрополит Черногорски и раних ордијах кавалир Петар Петровић на 1830, мјесеца октомбра 18.

("Просвјета" II, 426)

44. Да се зна када дође у Морачу, Петровић Михаило од Србије, 1830. (године).

("Просвјета" II, 426)

45. Да се зна када Турци поараше Дробњаке, седам муселима и узеше триста кеса, Ускоке поробише роба 20, истјераше игумана Макарија из Бијеле, којег ради узеше му два коња и иљаду гроша... 1830.

("Просвјета" II, 426)

46. Михаил јеромонах из манастира Дуге дође у Морачу августа 6 на 1830.

("Просвјета" II, 427)

47. На 1830. септембра 8-го у манастир Морачу сагради се град при игуману Теодосију и при Димитрију јеромонаху и подновише 20 књига церковне; рукоју Мисаил јеромонах Хиландарац.

(Ј. Стојановић, оп. цит. II, 379)

1831. г.

48. У 1831, јунија 14, посјекоше Морачани 25 Никшића на Дјевич камен.

(Б. Михаиловић, исто, стр. 41)

49. Знато буди кад се разури град Скадар на 1831. мјесеца ноембра 6.

("Просвјета" II, 425)

1834. г.

50. Иде војска на Колашин 1834, од пет хиљада и сераскер пред војском свом, Смаил-ага Ченгић, и алај поглавица херцеговачки, да тевтиш учине на христјане. И прве Турке бербат учинише и Горњи Колашин не даде себе.

Пред христјанском војском Рустем бег, Смаил-агин син. Дуже се Дробњак Пиву и Шара... Невесиње,.. риково, Бањане...

(Запис у руској штампаној књизи у цркви у Сељанима код Пријепоља, исписао Атанасије Пејатовић,; Ј. Стојановић, оп. цит. II, 382)

1835.г.

51. Запис у књизи цркве села Сељани (код Пријепоља):

Минеј штампан у Русију. Поклонио га цар Николај Павловић, Петру Петровићу архиепископу и господару црногорском и брдском 1835. г. а он га дао манастиру Довољи 1848. године.

Пахомизе Ђурић, калуђер из Довоље поклонио га цркви Сељанској.

(Љ. Стојановић, оп. цит. II, 392.
Исписао Атанасије Пејатовић)

1836. г.

52. Записи у руској штампаној књизи у манастиру св. Тројице код Пљеваља:

Сију светују и душепољезнују књигу Триод посиљајет на дар манастиру, храму Успенија пресвјатија Богородице и приснодјеви Марији, почивајет свети Саво. Арсеније архиепископ српски својим милостиљенијем велики господар, митроплит и архиепископ црногорски и брдски, цетињски Петар Петровић великија и царскија лаври поноситија светоуспенскиа Мораче и острожена обитељи заштитителъ, при игуману Пахомију у Довољу, 1836.

53. Би зла болест пријека, зове се колера, 1836.

(Љ. Стојановић, оп. цит. II, 384,
исписао Атан. Пејатовић)

1838. г.

54. Знати се када Зулфикар-паша фочански, тећини тевтиш (у) Колашин, на љета 1838, јануарија 10.

(Љ. Стојановић, оп. цит. књ. II, стр.
387. По запису из манастира Милешева,
исписао Атан. Пејатовић).

55. Знати се када ударм војска на Колашин с повелењенијем Али-паше Сточевића, (који) тадај бјеше везир на Херцеговини. Пред војском Смаил-ага Ченгић, бивши муселим Гатачки и Тасличански, Исмаил-бег Пр(и)епољски и Зу(л)фикар-паша фочански, с 15 хиљада, и никаква не похараше ни смакнуше. Колашинци опет осташе. 1838. (года).

(Запис у руској штампаној књизи у
цркви св. Василија у Пријепољу.
Исписао Атан. Пејатовић у књизи Љ.
Стојановић II, 387)

1840. г.

56. Запис на зиду у олтару:

Знати се погибија Смаил-агина у Дробњацима и са њиме ерцеговачких ага, баша и бегова 75, мјесеца септемврија 23. дан, године 1840.

(Љ. Стојановић, оп. цит. II, 4130, и
Б. Михаиловић, оп. цит. 41)

1841. г.

56. Знати се када паде снијег у порту (манастирску) од 8 педи 1841.
(Б. Михаиловић, оп. цит. 41, и
В. Петковић, "Старинар" 1931. 85)

1842. г.

57. Знати се када се сагради мост на Морачи, камени 1842.
(Влад. Р. Петковић, "Старинар" за
1931. годину стр. 85)

1847. г.

58. Да се зна када се одметнуше Брда владици, одоше Скадру на Бо-
јану, гладне године, бјеше ока жита плету. 1847. године мјесеца јануара 30.
("Просвјета" II, стр. 426 и Вл. Петко-
вић, "Старинар" за 1931, 85)

1864. г.

59. Запис у руској књизи у ман. св. Тројице код Пљеваља:
И гради Мамут-паша Маџар град у Горњем Колашину и ђуприју
на Тари на Подбисћу, и прођоше мајстори из Травника и из Сарајева, из
Ерцеговине, од Пљеваља и Прилепоља, и ргати, и од Мостара, од Бије-
лог Поља и Сјенице, и из Косова, од Приштине.
(Љ, Стојановић, оп. цит. I, 398,
исписао Атан. Пејатовић)

1903. г.

60. На крају поговора II књиге-Записи и натписи... Љ. Стојановић
је уписао:

"На завршетку штампања ове књиге стигла ми је тужна вијест да
је најревноснији помагач и сарадник овога посла Атанасије Пејатовић,
директор гимназије у Пљевљима, испустио своју млађану душу.

Нека му је вјечан спомен и рајско насеље његовој души.

Маја 1903. г. у Београду,

Љуб. Стојановић. с.р."